

Проблеми на икономическия растеж в развитите страни

Димитър Събев*

Резюме: В днешния политически дискурс икономическият растеж се приема за благоприятен по подразбиране. В статията са посочени пет типични ситуации, когато ръстът на БВП води до негативни в дългосрочен план социално-икономически резултати. Комплекс от класови, психологически и исторически предпоставки фетишизират растежа, но освен ненужен и/или вреден, непрестанният бърз ръст на БВП е също така и невъзможен: модерната икономика е изчерпала факторите за експоненциалното си нарастване. Богатите страни вече стоят пред нуждата от икономическо смаляване, но глобални политики за развитие може да гарантират още известно време възвращаемост на финансовия капитал. Държави от средния ешелон като България следва да изоставят модела на догонващото развитие и да потърсят по-високо ниво на възприемано благосъстояние, което не е свързано с материално увеличение.

Ключови думи: икономически растеж, развитие, икономическо насищане, международни отношения.

JEL: O44, O29, F54, Q50.

Бързото нарастване на брутния вътрешен продукт на една страна по

погразбиране се приема за позитивно явление, включително за белег на удачна икономическа политика. Но модерната макроикономика изисква по-нюансиран подход спрямо растежа. Без да броим специфичните теории за „ресурсно проклятие“, в най-малко пет случая увеличението на БВП може да е свързано с негативни икономически резултати в дългосрочен план:

1. *Растеж чрез ненужен бюджетен дефицит*, когато правителството стимулира икономиката с необмислени инфраструктурни проекти или социални разходи, което води до разхищения и инфлационни очаквания.
2. *Растеж с кредитно претоварване* – това е състоянието на развитите икономики днес. Такъв е случаят и със „златния век“ на българската икономика през 2006-2008 г., когато ръст на БВП от 6-7% годишно е придружен от бързо задлъжняване на домакинства и фирми, почувствано като тежък товар при последвалата дефлация.
3. *Растеж за сметка на околната среда*. България има неразработени находища на полезни изкопаеми (уран, волфрам, въглища, злато и др.). Едновременната им експлоатация ще допринесе поне с 1 млрд. лв. годишно към БВП, но замърсяването при извличането е проблем с десетилетен хоризонт. Ако защитените територии се отворят за масов

*Димитър Събев е докторант към катедра „Маркетинг и стратегическо планиране“ в УНСС.

туризъм, строителство и дърводобив, непосредственият паричен ефект ще е още по-висок – с цената на загуба на национално природно наследство.

4. *Растеж на икономиката за сметка на хората.* Според влиятелни автори (Ваго, 1996; Alesina and Giuliano, 2014), силните семейни връзки или всеобщата демокрация забавят ръста на БВП, съответно трябва да се избягват. Логично е, че ако човек се сведе до работещ и консумираща машина, БВП ще е многократно по-висок. В същата група стои дилемата „неравенство или растеж“.
5. *Икономически растеж в името на геополитическо господство.* Прието е да се счита, че развитието на икономиката обезсмисля войните, тъй като държавите се съревновават в полето на мирната търговия. Всъщност, политиките, насърчаващи растежа на големите икономики, винаги целят и международно влияние. Нагпреварата с БВП не заменя, а отлага и така изостря сблъсъка между глобалните конкуренти.

Посочените ситуации, в които ръстът на БВП има негативни дългосрочни последици, включително влошаване качеството на живот на населението, се коренят в реалността, с примери също и от България. Но в политическия дискурс критични оценки на ръста на БВП са рядкост. Мълчаливият консенсус е, че „щом е растеж, значи е добър“. Това онагледява и фразата „грешки на растежа“, която е универсално извинение за ексцесии.

Без нужното внимание остава структурата на икономиката, която търпи нарастване – дали тя се базира на изкопаеми ресурси, информационни технологии или производство на оръжия. На тези страни, чийто БВП расте бавно, се препоръчва да правят „реформи“, тоест да премахват „човешките пречки“, споменати горе. А онези, които „растат бързо“, следва да потискат паралелния ръст на работните заплати, за да се гарантират печалбите на капитала. Когато

става въпрос за класови приоритети, структурата все пак има значение, но като цяло политическият анализ на растежа на БВП се изчерпва с това. Икономиките на страните, които тръгват от ниска база, закономерно растат по-бързо, но не се държи сметка дали в процеса на догонване бедните не правят същите грешки като богатите преди тях.

Не само императивът на растежа, но също и БВП по подразбиране се ползва като мерило за успех, въпреки че авторът на модела Саймън Кузнец предупреждава: „За благосъстоянието на една страна трудно може да се съди по измерването на националния ѝ доход“ (в Marks, 2011). БВП се е наложил, тъй като е удобен за комуникация: едно-единствено число се приема за представително за цялата икономика. БВП позволява бързо сравнение на постиженията на отделните страни, както и на една страна във времето. Улеснени са политически послания от типа: „През 2017 г. ръстът на БВП на страна X е 3.6% на годишна база, по-висок от европейските 2.4%, но зад 6.9% на страна Y. Значи трябва...“

Спорно е, че изменението на едно обобщено число може да аргументира политически решения с пряко въздействие върху цялото население. В своя реч, малко преди смъртоносния атентат, Робърт Кенеди заявява, че БВП включва в себе си всичко, освен нещата, заради които си струва да се живее (виж Jackson 2017). По-късно френският философ Жан Бодрияр ясно показва как в БВП се събират неща, които логически би следвало да се неутрализират (1998, р. 42). Продажбите на вредни храни са огледални на разходите за диетични продукти. Производството на мръсна енергия предполага разходи за филтри, квоти за емисии, лечение на дихателни заболявания. Приходите и свързаните с тях разходи се наслаждат в БВП, но, грубо казано, свършената работа е нулева. Нещо повече, ражда се опасението, че системата насърчава негативните прояви, щом те допринасят за растежа.

Растежът на икономиката поражда вредни странични ефекти. Преодоляването им води до нов растеж, и още повече вредни ефекти. Процесът е автокатализиращ. По инерция, капиталистическата икономика ще произвежда растеж, дори следствието да е нетно влошаване на качеството на живота. По думите на британския икономист Робърт Скиделски, в природата на икономическия растеж не присъства естествена склонност към спиране.

В същото време, първоначалните фактори, дали тласък на икономическия растеж в развитите страни вече изглеждат изчерпани (Galbraith, 2014; Heinberg, 2011). Растежът там силно се диференцира, със срив на промишленото производство и значително разрастване на финансовата сфера, комуникациите и развлекателната индустрия (Hudson, 2012). Плодовете на растежа се жънат предимно от елита: изследване на Института за икономическа политика (2016, р. 13) твърди, че единият процент най-богати домакинства в САЩ са получили 85.1% от нарастването на доходите в периода 2009-2013 г. Данните на Бюджетната комисия на Конгреса на САЩ говорят, че в периода 1979-2011 г. най-богатият 1% отчита средно 4.05% ръст на доходите след данъци на година, докато за останалите 99% от населението средният годишен ръст е едва 1.28%. Други анализи сочат, че реалните доходи на 90% от населението в САЩ след 1972 г. всъщност са намалявали, средно с 0.17% (Gordon, 2016: р. 608-613).

Хипотезата за „край на растежа“ на постиндустриалните общества е формулирана отдавна. Някои от нейните предпоставки са все още спорни, но трайното поддържане на високи темпове на ръст на БВП в развитите страни е очевидно невъзможно. Според базата данни на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие, в периода 1992-2016 г. Франция постига среден годишен ръст на БВП от 1.53%, като само в три години (1998-2000 г.) БВП расте

с над 3%. Средните резултати на страните от ОИСР са малко по-високи, 2.26% годишно през разглеждания четвърт век, при това там членуват и страни като Мексико и Турция, които тепърва развиват своята индустриална и финансова инфраструктура.

Друг ракурс за икономическия растеж на Франция дават данните на Maddison Project, според които реалното увеличение на БВП на човек от населението във Франция за периода 1992-2016 г. е 26%, или около 1 процентен пункт на година. Драстична е разликата с растежа в периода 1950-1974 г., когато БВП на човек във Франция нараства общо със 153%.

Винаги за икономическото забавяне в богатия свят често се хвърля върху социалната система и защитата на правата на трудещите се (Eichengreen, 2008), макар че тъкмо тази защита е белег, че обществото е развито. Алтернативата е позната като trickle-down: концентрирано в малочислен елит богатство и многолюдна аморфна маса, до която падат трохи от висшата трапеза – социална структура, позната далеч преди Багдадския халифат.

По-правдоподобно обяснение за забавянето на ръста на БВП в развития свят е, че там икономиката е достигнала фаза на насищане при наличните демографски, технологични, социални и културни фундаменти. Островни държави като Великобритания и Япония са с висока плътност на населението и огромна икономическа активност. Те имат най-модерните технологии в света и като цяло усърдният труд и амбицията там са норма. Средният стандарт на живот е далеч над световния. В подобни страни растеж на икономиката е възможен само чрез „фокуси“ като монетарни стимули, имиграция и извличане на ренти от останалия свят чрез несиметрична търговия, патенти, финансов ливъридж и др. под. (Reinert, 2008).

Когато в подобна страна растежът на БВП се забави или дори спре, не може да се говори за „загубени поколения“, както е

за национално богатство на Световната банка и реди други.

Модернизиранието на БВП е актуален въпрос, но не той е във фокуса на този анализ. Тук е по-съществено да се отбележи, че САЩ – за разлика от Западна Европа и Източна Азия, все още не са изправени пред демографско и икономическо претоварване. С плътност на населението от едва 35 души на кв. км и гарантирано търсене на националната валута в цял свят, въпросът за границите на икономическия растеж не е на дневен ред за правителството във Вашингтон. Като постоянно увеличават износа на своя най-ценен и лесно създаван продукт – парите, и продължават да внасят изгодно суровини от развиващия се свят, САЩ не само са в състояние да произведат или внесат повече продукти, а и да „внесат“ нови консуматори за оптималното натоварване на производствените мощности вътре в страната.

Но дори САЩ, които са в уникална позиция благодарение на континенталния си мащаб, благоприятна демография и статуса на USD на световна валута, изпитват дългосрочните негативни последици от икономическия растеж. „Човешките мравуняци“ в Европа и Азия имат далеч по-малко основание да се надяват, че фундаменталните фактори ще се запазят, докато икономиката нараства с геометрична прогресия. С ескалацията на икономическия растеж в модерния свят са прекрачени важни планетарни граници и „системата на живота“ е вече дестабилизирана (Steffen et al, 2015).

Независимо от всичко, растежът остава най-важната цел на националните икономически политики. Всъщност, икономическият растеж отдавна е синоним на национална политика. Фетишизирането на растежа намира обяснение в комплекс от сложни фактори – някои се коренят в архаичните пластове на масовата психика, други – в стопанската история след Втората световна война, трети – в математиката на сложната лихва. В някои случаи расте-

жът на БВП се преследва с демонстративна цел, за да служи за сравнение между различни икономически системи или между периодите на управление на различни партии в една страна. По-типични са невидимите стимули за растеж – а на първо място това, че натискът за преразпределяне на богатството в икономиката отслабва, когато доходите нарастват.

Друг невидим, но мощен фактор е кредитният ръст, който принуждава реалната икономика да отговори също с растеж (Douthwaite, 2000). Доколкото лихвата се определя като цена за ползване на капитал, в изплащането ѝ не би следвало да се търси морален проблем. Противоречието идва от кибернетичната система „растеж чрез кредит – обслужване на кредита чрез растеж“. Политическите победи изискват растеж, растежът изисква кредит, плащането на лихви изисква растеж, растежът осигурява политически победи. А ръстът на дълга води до промяна на собствеността, а така и на властовите отношения. Политическата инерция, а не лихвата като такава, се нуждае от преразглеждане.

Много днешни политици използват размера и растежа на БВП като доказателство, че страната се ръководи правилно, но тези претенции често са спекулативни. От многобройните примери за разминаване между БВП и качество на живота, нека вземем БВП на човек от населението в България и Боливия през 1950 г. Южноамериканската страна тогава има с 10% по-висок БВП от българския, но той се създава почти изцяло от минната индустрия, която е собственост на чуждестранни компании, а населението търпи невиджани у нас материални лишения. Втори пример: през 1950 г. на всеки българин се пада два пъти по-висок БВП, отколкото през 1870 г. (2869 спрямо 1460 в долари на САЩ от 2011 г.) Пазарът, който определя размера на БВП, през XIX век е далеч по-малък, но това надали се отнася до консумацията на храни и грехи от населението спрямо 1950 г.

Икономически теории

Изчерпването на потенциала за ръст на БВП в развитите държави е сложен феномен, който се дължи на едновременното действие на много фактори: дългов товар, изразходен демографски дивидент, високо неравенство в обществото, загуба на производителност заради некачествено образование, поскъпващи ресурси и енергия, забавяне на технологичния прогрес и на свързаната с прогреса съвкупна факторна производителност (TFP), и други.

В същото време, богатият свят остава „гладен за растеж“ поради споменатите политически и финансово – кредитни приоритети. Формира се напрежение между претенции и обективни възможности на богатите икономики, което вече има сериозни последици в глобален план. Като начало, всеки от изброените в горния абзац фактори подлежи на „разтягане“. Политика, посветена на растежа би могла ако не да осуети, то да отложи преминаването от постоянно нарастващ към статичен икономически модел. Ако в този процес по-слабо развитите страни понесат щети, толкова по-зле за тях.

Най-гравитична мярка за поддържане на растежа в богатите страни е предизвикване на контролирана война, или серия от войни, която ще провокира нова инвестиционна вълна, натоварване на производствените мощности и преразпределяне на дълговата тежест в обществото (Angus, 2016). Извън този сценарий, вероятно ще се търси политическо решение за балансиране на световния БВП съгласно носещия капацитет на планетата. Опит за по-равномерно преразпределяне на дохода между световните региони има своята икономическа логика, тъй като е по-изгодно да се инвестира в органичния растеж на изостаналите страни, отколкото растежът на зрелите стопанства да се стимулира чрез отпускане на кредити, които няма да бъдат върнати.

Растежът на икономиката днес служи основно на нуждите на глобалния финансов

сектор. Но макар и концентрирали огромна власт, финансовите пазари са несъстоятелни без стойността, създавана в реалната икономика. Световният баланс изисква инвестиционните банки да се трансформират в посока „агенции за кредитиране на развиващия се свят“ – и ако това се реализира на практика, ще сме свидетели на поредния пример как една себична система възприема привидно алтруистични институции, които ѝ помагат да оцелее.

Доскоро заклещавана като утопична, днес идеята за гарантиран базов доход се счита за обещаващ отговор на глобалната безработица след роботизацията. Бъдещето може да ни изправи пред множество подобни модели, които днес звучат невероятно, но притежават стабилизиращ потенциал: максимално разрешен брой на населението, квоти за печалби на глобалните корпорации, трансфери от богати държави към бившите им колонии, глобални данъци върху луксозното потребление, радикална парична реформа, отделяща количеството на парите от ръста на кредита, а стойността на парите – от извлечаните природни ресурси. Напредват и проектите – предимно частни – за колонизация на космоса, което ще изнесе икономическа активност извън пределите на планетата. Далеч по-скоро от всичко това ще видим де-растеж (degrowth) – целенасочени политики в най-богатите страни, които ограничават работните часове, насърчават социални инициативи, заобикалящи пазара и възпитават населението в надикономически ценности (Latouche, 2009).

Между най-богатите, които ще не позволи да ограничат своето богатство, и бедните, които тепърва ще растат, страните и прослойките със средни доходи стоят на кръстопът. Предизвикателството е те да разпознаят характеристиките на социалното и икономическото си ежедневие, които ще им позволят да извлечат удоволствие от живота, без да търсят все повече и повече (Layard, 2005). Тоест, да от-

крият в себе си социалните и културните механизми, които задържат безсмисления, рушащ растеж.

Като формулират собствени цели за развитие, страните от средния ешелон следва бързо и категорично да се откажат от концепцията за догонващо развитие. Какво да догонват – дългово претоварване, консуматорска култура, увреждане на природата, загуба на традиции и спокойствие? Ще е иронично, ако най-богатите държави – тези, чиито икономики днес се отклоняват най-силно от баланса между желано и дългосрочно възможно, в един по-късен и мъчителен за света момент се превърнат в глобални учители по икономическо سماляване.

Цитирани източници:

Alesina, A., P. Giuliano, 2014. Family Ties. In: Handbook of Economic Growth. Volume 2A. Elsevier, p. 177-215.

Angus, A., 2016. Facing the Anthropocene. Fossil Capitalism and the Crisis of the Earth System. New York: Monthly Review Press.

Barro, R., 1996. Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study. NBER, Working Paper 5698.

Baudrillard, J., 1998. The Consumer Society. Myths and Structures. London: SAGE Publications. [1970]

Economic Policy Institute, 2016. Income inequality in the U.S. by state, metropolitan area, and county, [online] Available at: <http://www.epi.org/files/pdf/107100.pdf> [Accessed 1 March 2018]

Eichengreen, B., 2008. The European Economy Since 1945. Coordinated Capitalism and Beyond. Princeton: Princeton University Press.

Douthwaite, R., 2000. The Ecology of Money. Cambridge: Green Books.

Galbraith, J., 2014. The End of Normal. The Great Crisis and the Future of Growth. New York: Simon & Shuster.

Gordon, R., 2016. The Rise and Fall of American Growth. The U.S. Standard of Living Since the

Civil War. Princeton and Oxford: Princeton University Press.

Heinberg, R., 2011. The End of Growth. Adapting to Our New Economic Reality. Gabriola Islands, Canada: New Society Publishers.

Hudson, M., 2012. The Bubble and Beyond. Fictitious Capital, Debt Deflation and Global Crisis. Dresden: Islet.

Jackson, T., 2017. Prosperity without Growth. Foundations of the Economy of Tomorrow. London: Routledge.

Latouche, S., 2009. Farewell to Growth. Cambridge: Polity Press.

Layard, R., 2005. Happiness. Lessons From a New Science. New York: Penguin Books.

Maddison Project Database, version 2018. Bolt, Jutta, Robert Inklaar, Herman de Jong and Jan Luiten van Zanden. "Rebasing Maddison": new income comparisons and the shape of long-run economic development. Maddison Project Working paper 10

OECD, 2018. Real GDP forecast (indicator). doi: 10.1787/1f84150b-en (Accessed on 27 February 2018).

Reinert, Er., 2008. How Rich Countries Got Rich ... and Why Poor Countries Stay Poor. London: Constable.

Marks, N., 2011. Happiness Manifesto. TED Books.

Sahlins, M., 1974. Stone Age Economics. Chicago: Aldine.

Skidelsky, R., E. Skidelsky, 2013. How Much is Enough. Money and the Good Life. New York: Other Press.

Steffen, W. et al, 2015. Planetary boundaries: Guiding human development on a changing planet. Science, Vol 347, Issue 6223.

Stebbing, Th., 2011. A Cybernetic View of Biological Growth: The Maya Hypothesis. Cambridge University Press.

Wilson, E.O., 1977. Sociobiology. The New Synthesis. Harvard University Press.